

הסיכום והניתוח ממערכי השיעור לפרק שירת ימה"ב.

כתב וערך המורה: אלי פררה.

שמואל הנגיד: ימי חייו מ-993 – 1056.

הוא נולד בקורדובה בשנת 993, ובהיותו בן 20 נאלץ לברוח מקורדובה לגרנדה. שם עולה לגדולה. נעשה מצביא ומנהיג של יהודי גרנדה. הכינוי "הנגיד" (נשיא) בשל חשיבותו לקהילה היהודית ונחשב לנשיא היהודים בגרנדה. הוא מתמנה מטעם השלטון כאחראי על אזורים כגובה מסים. הוא מודח ממשרתו, חמיו ובן אחותו נהרגו. הוא הופך ל"נזיר" (שיר, מיניסטר בערבית) ולמזכיר המדינה לאחר שהציל את חיי המלך בעוד מועד, כאשר נרקם קשר נגדו. כראש הצבא יצא הנגיד בראש צבאו הגרנדי למלחמה, ובשדה הקרב ניצח בכל קרבותיו וזכה לתהילה ולפרסום. השיר שלפנינו הוא מסוג שירי הקינה והוא מוקדש לאחיו שחלה ומת. ילדיו חלו, ובתו מתה. ב-1056 נפטר ממחלה קשה, והוא מוכתר כמנהיג היהודים ומצביא צבא גרנדה, וכך נודע שמו לתהילה. בין יצירות הקודש שלו נודע ספר ההלכה הראשון שיצא בספרד. ובו מרוכזים ממסורות ההלכה השונות שקיבל משליחי הרבנים, שנשלחו אל ספרד העשירה ע"י רבי סעדיה גאון מבבל. ספר ההלכה הזה, השפיע רבות על יצירות ספרות הקודש בספרד, ובסיס ראשון להתפתחות ספרות הקודש בספרד. הוא גם כתב שירי חול רבים, והידועים לנו בתוכנית הלימודים כמו "קח מצביה"; "התקבצו כי הזמן תמים"; "הים ביני ובינך" (גם הוא שיר קינה למות אחיו) שמואל הנגיד כתב מחזור קינות על מות אחיו יצחק (19 מהן בשנה הראשונה למותו). בראש השיר "הים ביני ובינך" מצויה כתובת בערבית: "ונסע עד אשר קרב אל בית הקברות שבו היה קברו, והפסיק את נסיעתו, ופנה אליו, ואמר אליו בעניין זה". מובן מכך שביקורו בבית הקברות היה בהזדמנות, כאשר המשורר עבר ליד בית הקברות והחליט לעלות לקבר אחיו. השיר "בכור אמיי" הוא שיר קינה שלאחר הביקור, כשהפנים את תחושת היגון לנוכח מות האח.

בְּכוֹר אִמִּי / רבי שמואל הנגיד

1. בְּכוֹר אִמִּי, בְּכוֹר מִנֵּת חֲמִסָּךְ, / וּמִזָּה, עֵת נְטוֹת שְׁמֶשׁ, יְנִיסְךְ,
2. וְלַעֲרֵב יְהִי בֵינִי וּבֵינְךְ / אֲכַנֵּם וְעַפֵּר אֶרֶץ לְמִסְךְ,
3. וְלֹא הוֹעִיל לְךְ הוֹנֵךְ וְהוֹדֵךְ / בְּיוֹם אֵיךְךְ, וְלֹא כִסֵּךְ וְכוֹסְךְ.
4. נִשְׁקַתְךְ – וְלֹא שָׁתָה לְכַבְךְ, / וְאַתָּה שׁוֹכֵב כְּאִישׁ בְּרִיא בְּעֶרְסְךְ
5. וְצַעֲקָתִי – וְלֹא תָשִׁיב, לְמַעַן / לְשׁוֹנְךְ מְלַדְבֵּר סֵר וְחֶשֶׁךְ
6. וְיִשְׁנֶנָּה שְׁנַת עוֹלָם אֲשֶׁר צוּר / עָלִי כָּל מַעֲשָׂיו הַפִּיל וְנָסְךְ
7. וְהִשְׁקֹךְ בְּכָלֵחַ כּוֹס תְּמוֹתָה / וְכִמְעַט קָט אֲנִי שׁוֹתָה בְּכוֹסְךְ !

בית 1: (טור א'): בְּכוֹר אִמִּי, בְּכוֹר מִנֵּת חֲמִסָּךְ, / וּמִזָּה, עֵת נְטוֹת שְׁמֶשׁ, יְנִיסְךְ,

השיר פותח בביטוי של כאב ו"זעם" על בכור-המוות, הוא מלאך המוות, שליחו של המוות, שכאילו חמס (גזל או השחית) את חיי אחיו שמת ממחלה, בעודו צעיר יחסית, על לא עוול בכפו. מזכיר את הביטוי הנפוץ: "זעק חמס על לא עוול בכפו". "ומיזה, עת נטות שמש" בסוגר זהו ביטוי ישיר להמשך המשפט בדלת: "ומכאן, כאשר השמש שוקעת בערב", המוות יאציל מהחושך שלו על חיי האח, כלומר: המוות משרה עליו את חשכו. כאשר השמש שוקעת בא חושך הלילה ומאציל עליו את חושך המוות: "יניסך" במובן של האצלה, הישרה. חושך המוות ישרה עליו. כמו כן ניתן לפרש שמקור הביטוי הוא מלשון מנוסה: חושך המוות לעת ערב יניס אותך.

בבית הראשון נמצא גם את תפארת הפתיחה וְלָהּ, כרגיל שלושה פרמטרים:

א. השיר פותח במסירת הרעיון ונושא השיר: האבל והקינה על מות האח.

ב. חריזה פנימית בין הדלת והסוגר: **חֲמֶסֶךְ / יְנִיֶסֶךְ**.

ג. קישוט בולט לתפארת השיר: תקבולת ניגודית בצימוד שונה משמעות: **בְּכֹר אָמִי**, כדמות נערצת ואהובה לאח בכור. על פי הנורמות והמנהג היהודי שהאח הבכור, הוא ראשון בין שווים, ולו זכות ראשוניים בירושה ובכבוד. והא מוקדש לכוהנים עד שיפדוהו. לעומת **בְּכֹר מֵוֹת** כדמות דוחה ומבהילה של מלאך המוות. שיבוץ מאיוב (פרק י"ח 13): **"יֹאכֵל בְּדִיּוֹ בְּכֹר מֵוֹת"**

בית 2: (טור ב') : וְלַעֲרַב יְהִי בִינִי וּבִינְךָ / אֲבָנִים וְעַפְרֵךְ אֶרֶץ לְמֶסֶךְ,

תיאור כואב של האבל על מות האח. אחד מסימני האבל ביהדות הוא לבישת שק, עפר ואפר על הראש. בערב היום, לאחר תלאות החיים בתפקידו הרם של הנגיד, לעת ערב בביתו, הוא חש את האבל הכבד שנחת עליו כאשר הוא נוכח בחסרונו של האח. האח קבור באדמה. אבנים ועפר מכסים אותו בקבר. הם אלו שכביכול מפרידים בינו לבין האח הקבור באדמה. המסך כאן הוא במובן של מחיצה המאפילה בין האח החי, הדובר, לבין האח המת. הארץ שקברה את האח, יוצרת מעין מסך, וילון שיוצר אפילה והפרדה בין השניים.

בית 3: (טור ג') : וְלֹא הוֹעִיל לְךָ הוֹנֵךְ וְהוֹדֵךְ / בְּיוֹם אֵידֶךָ, וְלֹא כִיֶסֶךְ וְכוֹסֶךָ.

הבית פותח במשפט ברור כפשוטו: ולא הועיל לאח כל הונו והודו. המוות "תפס" אותו ולקחו אליו, מבלי להתחשב בייחוסו ומעמדו הכלכלי והחברתי. **"בְּיוֹם אֵידֶךָ"**. אֵיד, פירושו גורל מר ואסון. כלומר ביום מותו, לא עזרו לו, לאח כיסו וכוסו. איזכור של הביטוי הידוע מדברי חז"ל, **"שהאדם ניכר בכיסו, בכוסו ובכעסו"**. אמנם הוא השמיט את המילה האחרונה "בכעסו", כי היא לא רלוונטית לתוכן ונושא השיר. המילה **"וְכוֹסֶךָ"** יכולה גם להתפרש כשיבוץ מתהילים (פרק י"א 6): **"יְמִיטֵר עַל-רִשְׁעִים פְּזוּזִים אֵשׁ וְנִפְרִית, וְרוּזוֹ זִלְעָפוֹת מֵנֶת כּוֹסִים"**; כוס במובן של ייעוד, גורל. כלומר ולא הועיל לאח המת "לברוח" מגורל מותו.

בית 4 (טור ד') : נִשְׁקָתֶיךָ – וְלֹא שִׁתָּה לְבַבְךָ, / וְאֵת שׁוֹכֵב פְּאִישׁ בְּרִיא בְּעֶרְסֶךָ

גם כאן ניתן להבין את הבית כפשוטו: למרות נשיקותיו של הדובר, האח המת אינו משיב לו כאהבתו. לא שתה במובן של לא שעה לבו אליו, כי הוא מת. בדברים אלו מדגיש הדובר את תסכולו מתחושת האין אונות שלו מול מות אחיו. האח שוכב בערסו, במיטתו כמו והיה איש בריא, שאין המוות קרוב אליו כלל, אולם למרות זאת, הוא אינו משיב לנשיקותיו של האח הצעיר ממנו, שבא לבקרו בקבר. הניגוד הזה בין אהבתו ונשיקותיו של האח, הדובר, לבין חוסר ההיענות של האח הבכור לנשיקותיו, מבטא הדובר את האבסורדיות של הסיטואציה. האח שוכב כמו אדם בריא כביכול, במיטתו, אך בכל זאת אינו מגיב לנשיקותיו של הדובר.

בית 5 (טור ה') : וְצַעֲקָתִי – וְלֹא תִשִּׁיב, לְמַעַן / לְשׁוֹנֶךָ מְלַדְבֵּר סֵר וְחֶשֶׁךְ

יש חזרה על אותו משקל של אמירה וחוסר היענות של האח בגלל מותו. כמו בשיר "הים ביני ובינך". הוא צועק אל אחיו, במובן של בכי וזעקת אבל, אבל המת אינו משיב לו. **לְמַעַן / לְשׁוֹנֶךָ** במובן של מילת סיבה = כי, באשר, לשונך אינה יכולה לעשות כן, מפני מותו. **סֵר וְחֶשֶׁךְ** = פירושו: הלשון וכושר הדיבור, הלכו ונפסקו עם מותו. אדם מת אינו יכול לדבר, לכן לשונו פסקה מְלַדְבֵּר.

בית 6 (טורו'): וְשִׁנְתָּ שְׁנַת עוֹלָם אֲשֶׁר צוּר / עָלִי כָּל מַעֲשָׂיו הַפִּיל וְנָסַךְ

המוות כמובן מדומה לשנת עולמים, עד תחיית המתים. לכן היא כמו שינה לנצח. זוהי שינה שהצור (צור): אחד מכינויי האל ("כִּי הַצּוֹר תְּבַיֵּים בְּעֵלָיו" דברים פרק ל"ב 4) האל המשגיח על העולם כולו ואחראי לכל הקורה אותנו, כולל חיים ומוות. בביטוי הזה מבטא המשורר את יחסו לאלוהים, ועל אמונתו על ההשגחה העליונה. הוא הסיבה והמסובב. הוא הפיל וְנָסַךְ, כלומר: המית והקים. נסך מלשון לנסוך שמן, להסמיד מלך ולהקימו כמושל. אבל גם מלשון רקם וארג. בהשאלה: רקם מחשבות, ביצע והקים אדם והִחִיה אותו. הוא הממית והמחיה. מתקשר כמובן לביטוי שאומרים בעת האשכבה למת: "אדוני נתן ואדוני לקח יהי שם אדוני מבורך".

בית 7 (טור ז'): וְהַשְׁקוּךְ בְּכֶלֶח כּוֹס תְּמוּתָהּ / וְכַמְעַט קָטַ אֲנִי שׁוֹתָהּ בְּכוֹסֶךָ!

בבית האחרון נראה את הקישוט הבא בצימוד שונה משמעות: כּוֹס תְּמוּתָהּ ו-בְּכוֹסֶךָ! הביטוי כֶּלֶח לא ברורה כל צרכה. מצד אחד ניתן לפרשה ככלי של קציר, אבל הוא מוכר יותר כביטוי שמבטא זְקָנָה, היחלשות והתיישנות ("אבד עליו הכלח"). את גופת המת רוחצים ונוסכים במים לפני שעוטפים אותו בתכריכים. ואלי מכוון כאן בדבריו המשורר, שאלה שרחצו את גופת אחיו המת השקו אותו בכוס התמותה. ובמעשם הם כאילו משקים אותו בחולי ובזקנה טרם זמנו. והמשורר מרוב צער ויגון על אבלו, כמעט וגם הוא שותה מאותה כוס, כלומר מכוס המוות, או מאותו גורל של אחיו – המוות. (על פי תהילים: כוס גורל)

דרכי העיצוב בשיר:

- א. סוג השיר – קינה אישית של המשורר על מות אחיו הבכור.
- ב. תפארת הפתיחה בבית הראשון: המתמקד בנושא השיר, בחריזה פנימית בין הדלת והסוגר ובקישוט בולט לפאר את הפתיחה בשיר: צימוד שונה משמעות ותקבולת ניגודית בְּכוֹר אָמִי – לעומת בְּכוֹר מָוֶת.
- ג. תחושת הפירוד בינו לבין האח המת הקבור האדמה. הדימוי של הארץ כמסך מאפיל ומפרידה בין השניים.
- ד. שיבוצים מתהילים ומספר דברים.
- ה. יצירות ניגודים בין החי והמת. זה נושק וההוא אינו נענה. הדובר צועק אליו והמת אינו משיב לו במענה לשון. הניגודים באים לשרת את תיאור תחושת האבל של הדובר על חסרונו של האח הבכור המת.
- ו. היפרבולה = הפרזה, הפלגה, בתיאור תסכולו וכאבו של הדובר עד כדי כך ש"כמעט" ושתה הוא עצמו מכוס המוות מרוב צער ויגון ומתוך הזדהות למת.